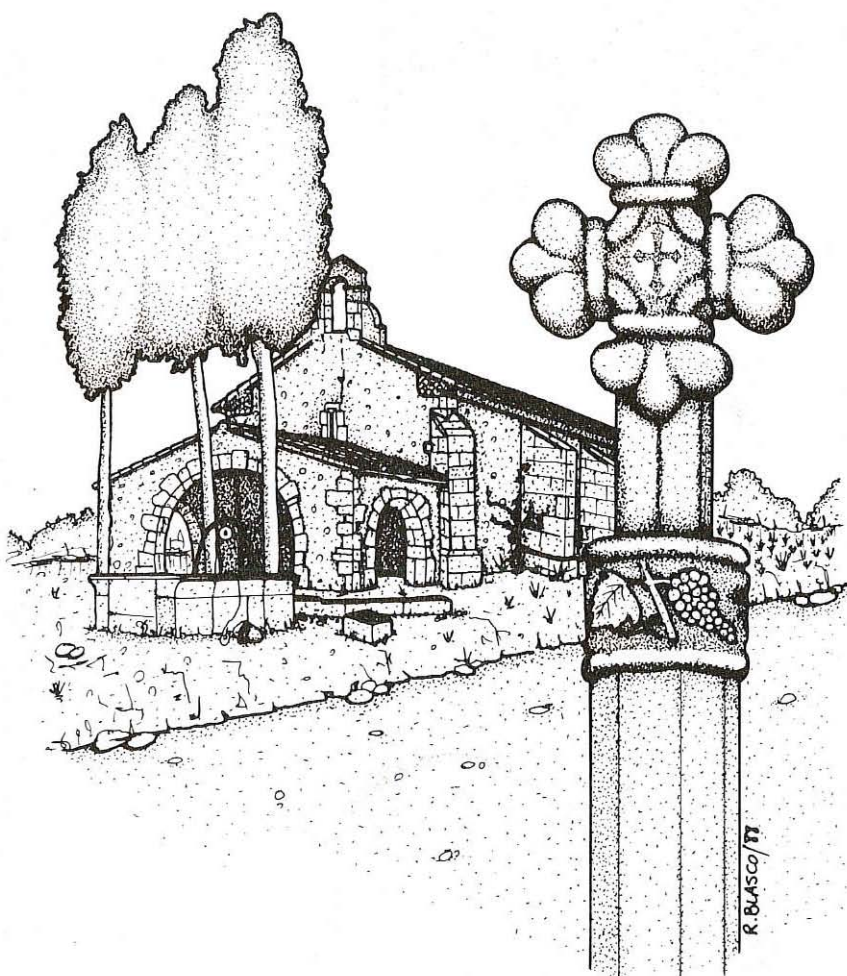

CENTRO
DE
ESTUDIOS
DEL

MAESTRAZGO

CENTRO DE ESTUDIOS DEL MAESTRAZGO

Año VI / Número 24 / Octubre-Diciembre 1988

Boletín de divulgación cultural

Dirección:
Vicente Meseguer Folch

Redacción:
J. Bta. Simó Castillo
J. Mª Febrer Callís
J. Vizcarro Vizcarro
A. Zaragoza Catalán

Diseño Gráfico:
M. García Lisón
A. Zaragoza Catalán

Suscripciones e
intercambios:
C.E.M. – Apartado 20
Benicarló (Castellón)

Edita:
Centro de Estudios
del Maestrazgo

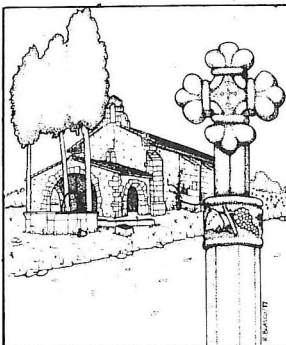
—Jordi—
DASSOY IMPRESSOR

Sant Carles de la Rapita
D.L.: CS. 283-84
ISSN 0212-3975

Sumario

	Pág.
– Renovación de la Junta Directiva del Centro de Estudios del Maestrazgo	2
– Editorial	3
– El dineralio circulante después de la Conquista de Jaime I. José Luis Pascual Pla	5
– El Mil-liari de La Jana. Anotacions sobre els Mil-liaris del Baix Maestrat. Ferran Arasa i Gil	15
– El Carlismo en el Maestrazgo. La Pacificación de la Comarca en 1844. Vicente Meseguer Folch	21
– Vila de Càlig. Arrendaments del segle XVII. Aureli Querol i Anglès	33
– «Libro de las Consolaciones de la vida humana». Juan B. Simó Castillo	44
– El Beato Juan Fort (1404-1464). Josep Miralles i Sales. Pvre.	47
– Sant Jordi del Maestrat. Estudi sòcio-econòmic a la llum d'uns protocols notariais del segle XVII. Joan Ferreres i Nos	51
– El Puerto de Vinaròs, en el siglo XVII. J. A. Gómez Sanjuán	77
– L'Arxiu-Biblioteca de la Casa Grau. Pere E. Barreda i Edo	83
– Notas de Redacción	89
– Bibliografía	94
– Publicaciones recibidas	95
– Contraportada	96

El C.E.M. no se hace responsable de las opiniones de sus colaboradores en los trabajos que publica, ni necesariamente tiene que identificarse con las mismas.

LA PORTADA Y SU AUTOR

Remigio Blasco Mestre es un antiguo socio del CEM y un experto dibujante especializado en la técnica de la plumilla. Sus temas preferidos son los paisajes rurales de nuestros pueblos comarcanos y en ellos presta especial atención a resaltar los valores histórico-artísticos de nuestro patrimonio. Sus dibujos –en este sentido– son de una sobria y elegante precisión descriptiva.

En la portada de este boletín reproducimos uno de sus trabajos más recientes sobre el Peiró y la Ermita de Santa Bárbara de su pueblo natal, la Salzadella. La composición de la viñeta y la técnica de expresión empleada dotan a este dibujo de un irrefutable valor documental. M. G. L.

EL MIL·LIARI DE LA JANA. ANOTACIONES SOBRE ELS MIL·LIARIS DEL BAIX MAESTRAT

FERRAN ARASA I GIL
(UNIVERSITAT DE VALÈNCIA)

Fins a l'any 1979 es trobava a la vora de la carretera de Sant Mateu a La Jana, en la partida de la Bassa Llaurans a 1,5 km. del poble, tot just en el punt on el camí vell de Sant Mateu —la Via Augusta— s'ajunta amb la carretera per a seguir un mateix traçat fins a La Jana. En aquest any fou traslladat al poble, on es conserva clavat a terra en el carrer Sant Francesc, al costat de l'església (Fig. 1).

Es tracta d'una columna sencera de pedra calcària grisa, amb l'extrem superior apuntat. Per trobar-se clavat a terra resulta impossible comprovar la seua alçària exacta: als 115 cm. visibles caldria afegir uns 70 cm. —segons testimoni oral— corresponents a la part soterrada. Sembla que no té la base quadrada, sinó que va engrossint-se cap a l'extrem inferior fins abastar un diàmetre considerable, al voltant d'uns 70-80 cm. La seua secció transversal és ovalada, i, a la part visible, en la base, el diàmetre major és de 45 cm. i el menor de 32 cm., mentre que a la punta, més arrodonida, és de 30 cm.

La seua conservació és en general bona, llevat de la part superior, on la zona en què apareix el text està prou degradada. Hom pot distingir vestigis de quatre línies que davallen d'esquerra a dreta (Fig. 2). Els signes són poc uniformes, i en general resulta molt difícil identificar-los, ja que a les irregularitats de la pedra s'afegeix el fet que alguns

d'ells podrien haver estat repassats i/o deformats. El text, però, sembla conservar-se prou sencer, a excepció de la zona central de la segona línia, on hi ha un buit que podria correspondre a una part picada. La seua lectura, en conseqüència, resulta força complicada. L'alçària de les lletres oscil·la entre 5-8 cm. Els trets paleogràfics apunten cap a una datació tardana, possiblement en el segle IV.

No pot identificar-se un encapçalament del tipus *Imp(eratori) Caes(ari) o D(omino) n(ostro)*, com seria normal, però sí sembla que apareixen una relació de títols en datiu, tractant-se, per tant, d'una dedicatòria. A la primera línia, la lletra inicial sembla correspondre a una C, que podria correspondre al prenom del personatge a qui va dedicat. A continuació segueixen dos signes d'identificació insegura, i el que podria ser la terminació —*tyco*, la qual, si llegim els dos primers signes com un començament *Go*—, i interpretem el tercer com una *h* canviada de lloc, podria donar una lectura hipotètica com *Gothyco*. Les tres darreres lletres d'aquesta primera línia podrien donar una lectura —*tic* o —*tio*; amb la primera d'aquestes dues possibilitats i les dues lletres anteriors, i restituint una *o* final, podríem llegir de nou *Gotic(o)*. La terminació —*tio*, però, podria correspondre a un nom com el de l'emperador *Constantio*.

A la segona línia, després d'un primer

Figura 1. Mil·liari de La Jana.

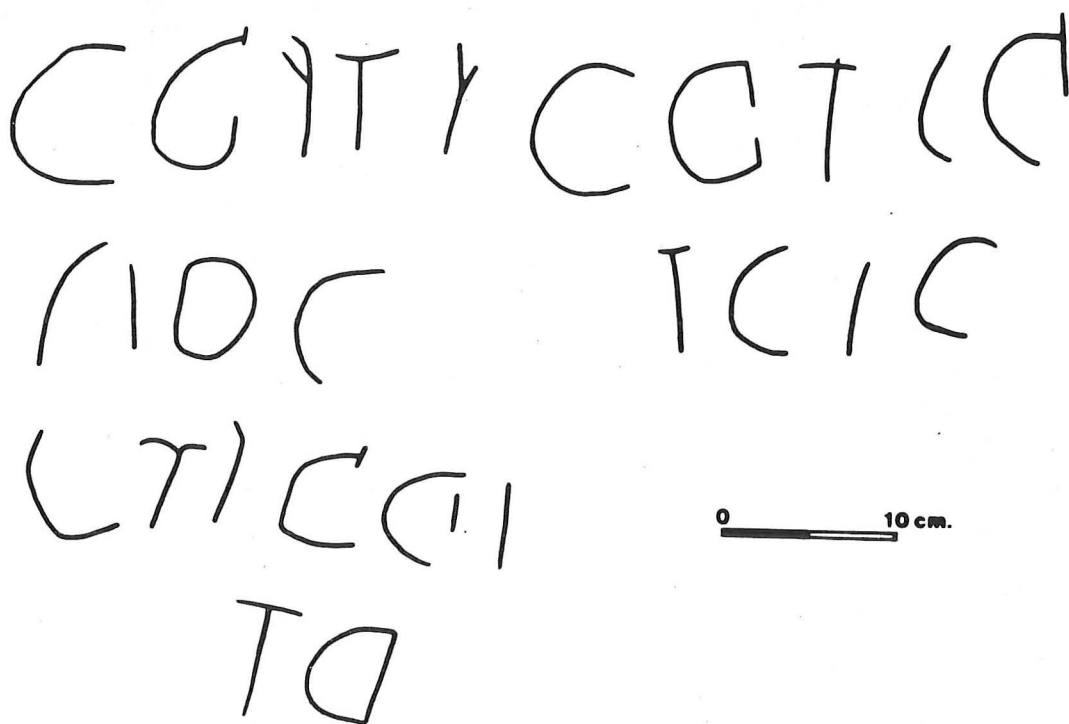

Figura 2. Detall del text del mil·liari.

signe d'interpretació incerta, llegim —*io*— seguit d'un altre signe incomplet. Després d'un espai en què no es veuen indicis de cap altre signe, on cabrien un parell de lletres, hom pot llegir el que podria ser una terminació —*icio*. A la tercera línia després d'un primer signe incomplet que podria ser una —*o*, hom pot llegir —*tic*— seguit del que podria ser una —*o*; sobre aquestes bases podríem aventurar de nou una lectura (*G*)*otico*, seguida del que sembla ser una *i*. Finalment, a la quarta línia llegim clarament una terminació —*to*. Amb aquesta lletra inicial i el final esmentat pot pensar-se en un títol com *Invicto*, però també aquesta terminació pot correspondre al títol *Augusto*.

L'atribució d'aquest mil·liari a un emperador resulta, doncs, força complicada, ja que no hi ha cap part del text que es conserve suficientment completa com per poder indentificar un nom. Es tracta d'una dedicatòria, amb el text en datiu. De prendre com a segura l'aparició del títol *Gothicus*, que podria llegir-se a la primera línia, o

fins i tot a la tercera, el nom que hi apareix podria correspondre a diversos emperadors a partir de Claudi II (268-270), tot i que per la paleografia caldria pensar en un emperador del segle IV, potser entre Constantí I (306-337) i Valent (364-378). Cap dels mil·liaris aplegats en el CIL II corresponents a aquests emperadors, però, presenta aquest títol, a més que resultaria molt estrany un encapçalament de la dedicatòria amb un títol, si no pensem en la possibilitat que falte una bona part del text. Quant a l'apel·latiu d'*Invicto*, és prou usual, i el trobem seguit del d'*Augusto* al final de textos de mil·liaris dedicats a Constantí I (1).

Al llarg de la *Via Augusta*, des dels Pirineus fins a *Gades*, segons dades del CIL II, trobem, entre els emperadors esmentats, només un mil·liari de Constantí II (337-340) (2) i un altre de Valentiniana (364-375) (3). Tanmateix, P. Sillières recull un total de quatre mil·liaris de Constantí I en aquesta via al seu pas per terres andaluses (4).

Entre els mil·liaris trobats a terres valen-

cianes que poden ser atribuïts amb seguretat a emperadors concrets, d'aquesta època només en tenim un de Galeri (293-311) trobat entre Borriol i La Pobla Tornesa —encara que atribuït tradicionalment a Cabanes— que pot ser datat en els inicis d'aquest segle (5). Tanmateix, a Catalunya, en el sector septentrional del traçat hispànic de la Via Augusta, en coneixem dos de Constantí I, i un de cadascun dels següents emperadors: Constanci II (324-361), Magnenci (350-353), Julià (360-363) i Teodosi I Honori (393-395) (6). Cap d'ells, però, presenta un text amb el qual puga relacionar-se el del nostre mil·liari, a excepció, és clar, dels trets paleogràfics.

El mil·liari de La Jana, doncs, deu ser possiblement el més tardà dels coneguts en el País Valencià, i pot correspondre a alguna de les obres de refecció de la via que es realitzen en aquesta època o, més probablement, a una dedicatòria dels magistrats de la ciutat més pròxima, *Dertosa*, amb una funció fonamentalment propagandística (7).

ELS MIL·LIARIS DEL BAIX MAESTRAT

Coneixem una primera referència general a mil·liaris en el Baix Maestrat, i més concretament en les proximitats de Traiguera, a l'obra del rector J. Prades (8), publicada en 1596, sobre la història de l'Ermita de la Mare de Déu de la Salut:

«Porque todo este espacio (de Traiguera a Tortosa) hasta un quarto de legua hay destas columnas derechas y derribadas; y del dicho lugar donde se parte del camino de Uldecona hasta mas alla de las Cuevas no se parece ninguna ni derribada ni derecha (...).»

En aquest mateix terme municipal, a la partida del Collet Roig, fou trobat l'any 1919 un altre mil·liari incomplet actualment desaparegut (9), que fou atribuït a l'emperador Trajà (97-117).

Un altre mil·liari és l'esmentat en un manuscrit d'A. Sales datat l'any 1766 (10):

«Continuando esta via Pretoria, delante de las Cuevas de Aben Romá, se encontró

una columna redonda, oi caída i destrozada, i le quedan estas letras:

TRIBUNIC. POTESTATE XXXIII.
VIA AUGUSTA
CCLXXVIII.

que copió su médico el Dr. Josef Crespo i me embió su dibujo en 15 de noviembre de 1753. I es sin duda millar, si Estrabón i Plutarco nos guiaron bien, como creo, describiendo las vias».

Segons crec, aquest deu ser el mateix que anys més tard, en 1795, cita A. J. Cavanilles (11):

«En frente de las Cuevas habia una piedra miliar con estas letras VC / MLXX (algo alterada se veia la segunda letra de la última línea, y parecia L. Si tal fué en realidad, la inscripción marcaria 70 millas ó 17 leguas desde Valencia hasta las Cuevas), que destruyéron los labradores para hacer piedras de amolar».

Possiblement del mateix mil·liari, o millor dit, del que quedava d'ell, parla encara R. Huguet en 1916 (12):

«Resulta también de nuestras indagaciones, que a poco más de dos kilómetros de Cuevas de Vinromá hay, junto al camino del Estado, la que los naturales llaman *pedra llarga*, de la cual dice la tradición que fué puesta en el lugar que hoy se halla cuando construyeron el Arco de Cabanes. Un puente levantado cerca de dicha piedra es nombrado «*el pont de la pedra llarga*»; y la partida de terreno inmediata a la piedra también recibe el nombre de ésta.

En la actualidad no existe de la piedra sino la parte baja, por desgastes y mutilaciones que ha sufrido, pero no recuerdan los que la vieron en mejor estado que tuviera inscripción alguna. Por eso pensamos si esta piedra será cosa distinta del miliario con siglas y números romanos que vió y cita Cavanilles».

D'aquest mil·liari no queda res en l'actualitat. Quant a la seua atribució, per la menció de la XXXIII potestat tribunícia pot atribuir-se als quatre emperadors que arri-

baren a exercir aquest càrrec tan elevat nombre de vegades: August, Tiberi, Marc Aureli i Constantí I. D'aquests, els dos primers compten amb més mil·liaris a la Via Augusta. August exercí la potestat tribunicia els anys 11-12, una data massa pròxima al moment de la construcció de la via, entre els anys 8-2 a. E., com per a pensar en possibles reparacions. En canvi, Tiberi l'exercí els anys 32-33, quan la via, després de quaranta anys d'ús, podria començar a necessitar ja algunes reparacions; de fet, bona part dels mil·liaris d'aquest emperador, entre els arreplegats en el CIL II, poden datar-se en aquesta època, quan possiblement Tiberi engegà un extens programa de refecció de la xarxa viària hispànica.

Un darrer mil·liari pot atribuir-se al Baix Maestrat. A. J. Cavanilles (13), després de parlar del mil·liari de Les Coves de Vinromà, fa una breu referència a un altre sense especificar la seua localització exacta:

«Mejor suerte le cupo á la (piedra miliar) que aun existe á la izquierda del camino real, muy cerca del sitio en donde se cruzan la senda que baja de la Sierra de Engarcerán y el camino de San Mateo».

Aquesta descripció, un tant imprecisa, sembla que correspon a un punt que podem situar en el terme municipal de La Vilanova d'Alcolea, potser a l'encreuament del camí que des d'aquest poble es dirigeix cap a La Serra d'en Galzeran, conegut en un primer tram amb el topònim de Camí de les Bassetes, amb el Camí Real, l'antiga Via Augusta.

Quatre, per tant, són els mil·liaris coneguts en el Baix Maestrat, d'un total de disset en tot el País Valencià. D'aquests, quinze han aparegut al nord de la ciutat de Saguntum, i d'ells, deu ho han fet entre Les Coves de Vinromà i Borriol, on es produeix la major concentració de mil·liaris del País.

D'altra banda, hi ha un fet important a destacar, com és que l'aparició de mil·liaris senyala el traçat exacte de la Via Augusta, l'única que apareix jalonada amb aquests monuments en terres valencianes. La seua localització per terres de l'interior en les comarques de la Plana Alta i el Baix Maestrat, dóna llum sobre el traçat exacte d'aquest antic eix de comunicacions, resolent dubtes sobre si fou aquest o el que segueix un trajecte pel litoral l'elegit pels enginyers romans per a la seua construcció.

NOTES

1. CIL II 4902 (Cabriana, Alava): *Imp(eratori) Caes(ari) / Fl(avio) Val(erio) Con / stantino / P(io) F(elici) / Invic / to Aug(usto)*. CIL II 4903 (Albéniz, Alava): *Imp(eratori) (Caes(ari) Flav / (i)o Valerio / Constanti / no Pio Felic / i Invicto / Augus / to*.
2. CIL II 4700, de Montoro (Córdoba).
3. CIL II 4733, de Corduba, datat l'any 364.
4. P. SILLIÈRES, «Les milliaires du sud de la Péninsule Ibérique», *Épigraphie Ibérique*, Paris, 1984, p. 275.
5. F. ARASA I GIL, «Los miliarios de la Via Augusta en el País Valenciano», *Simposio sobre la red viaria en la Hispania Romana*, Tarazona, en premsa; i, més extensament: F. ARASA I GIL, «Els Mil·liaris del País Valencià», *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 8, Barcelona, en premsa. En aquest darrer treball vénen recollides exhaustivament totes les referències bibliogràfiques dels mil·liaris de la comarca que s'apleguen a la segona part del present article.
6. Vegeu, en general: F. PALLÍ, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra, 1985, pp. 81-120.
7. J. ARCE, «Los miliarios tardorromanos de Hispania: problemática histórica y epigráfica», *Épigraphie Hispanique*, Paris, p. 289.
8. J. PRADES, *Historia de la adoración de las Santas Imágenes, y de la Imagen de la Fuente de la Salud*, Valencia, 1596, p. 378.
9. J. J. SENENT, «Del Riu Cènia al Millars. La via romana», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI, Barcelona, 1923, pp. 723-724.
10. J. CORRELL VICENT, «Pedestal de Játiva (Valencia) y miliario de las Cuevas de Vinromá (Castellón)», *Simposio Internacional de Epigrafía Latina Jurídica*, Pamplona, en premsa.
11. A. J. CAVANILLES POLOP, *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y frutos del Reyno de Valencia*, I, Valencia, 1795, pp. 68-69.
12. R. HUGUET SEGARRA, «Vías romanas de la Provincia de Castellón», *Almanaque de «Las Provincias»*, Valencia, 1916, p. 117, nota 1.
13. A. J. CAVANILLES, *Observaciones sobre la Historia Natural*, ..., citat, p. 69.

El miliari de La Jana en el seu lloc primitiu d'emplaçament. Any 1974.